

NOTKI RECENZYJNE

Historia nauki polskiej, T. 10, 1944–1989, Cz. 1, *Warunki rozwoju nauki polskiej, państwo i społeczeństwo*; Cz. 2, *Instytucje*; Cz. 3, *Idee i praktyka*, pod red. Leszka Zasztowta i Joanny Schiller-Walickiej, Warszawa: Polska Akademia Nauk, 2015, cz. 1: 447 s., cz. 2: ss. 717, cz. 3: ss. 445, ISBN 978-83-7545-607-3 (całość).

Po ponad dwudziestu latach ukazał się kolejny, dziesiąty tom *Historii nauki polskiej*, przygotowany w Instytucie Historii Nauki im. Ludwika i Aleksandra Birkenmajerów. Zasięg chronologiczny obejmuje lata 1944–1989. Dla przypomnienia, opublikowane w latach 1970–1992 tomy pod redakcją Bogdana Suchodolskiego poświęcone były poszczególnym epokom: tom 1 – średniowieczu i odrodzeniu, tom 2 – barokowi i oświeceniu, tom 3 – okresowi od 1795 do 1862 roku, tom 4 – okresowi od 1863 do 1918 roku oraz tom 5 – latom 1918–1951. Natomiast tomy od szóstego do dziewiątego stanowią dokumentację biobibliograficzną pierwszych czterech tomów, przy czym tom ósmy nie ukazał się drukiem. Redaktor tomu 10, Leszek Zasztowt, we *Wstępie* (s. 14–17) w części poświęconej periodyzacji wyjaśnił, że powrót do 1944 roku zdaniem zespołu redakcyjnego i autorów był konieczny, ponieważ zaistniała możliwość opisanie czasów powojennych bez obaw o ingerencję cenzury oraz zagrożenia ze strony autocenzury, a ponadto badania nad tym okresem w ciągu ostatnich 25 lat zostały wzbogacone o nowe ustalenia.

Tom dziesiąty składa się z trzech części będących oddzielnymi woluminami. Część pierwsza, zatytułowana *Warunki rozwoju nauki polskiej. Państwo i społeczeństwo*, zawiera oprócz *Wstępu* sześć rozdziałów, które napisali kolejno: Wojciech Roszkowski – *Polityczne i społeczno-gospodarcze uwarunkowania rozwoju nauki w Polsce 1944–1989*; Jan Szumski – *Wpływy elity władzy ZSPRR na rozwój nauki w Polsce 1945–1964*; Julian Dybiec – *Warunki rozwoju nauk humanistycznych i społecznych*; Andrzej Kajetan Wróblewski – *Warunki rozwoju nauk matematyczno-fizycznych po 1945 roku*; Leszek Kuźnicki – *Warunki rozwoju nauki w Polsce w latach 1944–1989. Ujęcie biologa*; Bolesław Orłowski – *Warunki rozwoju techniki i nauk technicznych w PRL*. Część druga zawiera charakterystykę instytucji krajowych i na emigracji. Tom składający się z pięciu rozdziałów rozpoczyna tekst Piotra Hübnera *Polityka naukowa i struktury organizacyjne nauki*, autorami kolejnych są Jan Piskurewicz

– *Spoleczny ruch naukowy w Polsce w latach 1944–1989*; Janusz Tandeczeki – *Organizacja i działalność archiwów w Polsce w latach 1944–1989*; Jacek Puchalski – *Biblioteki w życiu naukowym PRL i poza krajem w latach 1939–1989*. Tom zamyka obszerny rozdział autorstwa Jana Drausa – *Nauka polska na emigracji 1945–1990*, będący próbą podsumowania całości polskich działań na polu nauki na obczyźnie z wyjątkiem bibliotek, muzeów, fundacji i archiwów, które są przedmiotem oddzielnych rozdziałów. Część trzecia, poświęcona ideom i praktyce, zawiera sześć rozdziałów autorstwa: Stanisława Borzyma – *Marksizm a inne nurty filozofii*; Piotra H. Kosickiego – *Nauka polska a Kościół – Kościół wobec życia naukowego*; Ryszarda Terleckiego – *Aparat bezpieczeństwa wobec środowisk akademickich i naukowych w latach 1945–1989*; Doroty Degen – *Polityka wydawnicza w sferze nauki w latach 1944–1989*¹; Jaromira Jeszke – *Upowszechnianie nauki – nauka a media* oraz Zbigniewa Tucholskiego – *Wpływ techniki wojskowej na gospodarkę i badania techniczne w latach 1944–1956*.

Z punktu widzenia bibliologa ciekawe są szczególnie rozdziały związane z funkcjonowaniem książki i jej instytucji w czasach PRL. Jacek Puchalski skupił się na umasowieniu bibliotek i czytelnictwa, a szczególnie, rzecz jasna, na roli bibliotek naukowych ogólnych i specjalistycznych. Biblioteki naukowe tak jak i inne typy bibliotek przeszły w PRL kilka etapów, które zostały omówione w odrębnych podrozdziałach. Pierwszy omawia powojenną odbudowę i organizację bibliotekarstwa w latach 1944–1946. Kolejny skupia się na latach 1947–1949, kiedy to zmieniono priorytety państwowej polityki bibliotecznej, która miała być odtąd ściśle związana z ustrojem państwa. Następny omawia lata 1950–1953, gdy biblioteki zaczęły funkcjonować w nowym systemie opartym przede wszystkim na centralizacji, planowaniu, etatyzacji, sprawozdawczości i dyscyplinie pracy. Pewne zmiany w polityce bibliotecznej przyniósł czas „odwilży”. Jego zwieńczeniem była w 1968 r. *Ustawa o bibliotekach*, która ustanawiała wprawdzie za dekretem z 1946 r. ogólnokrajową sieć bibliotek, ale przez to, że nie uwzględniała specyfiki poszczególnych ich typów, rozmięła się z praktyką. Ustawa ta obligowała biblioteki naukowe m.in. do działalności naukowo-badawczej i usługowej. W sumie grupa bibliotek naukowych w związku z tym powiększyła się o 24 placówki do 1978 roku. Zmniejszenie się roli druku jako narzędzia propagandy spowodowało znaczne obniżenie znaczenia problematyki

¹ Pomyłka wydawcy w tytule artykułu D. Degen, w spisie treści oraz we wstępie L. Zasztowta – zakres chronologiczny artykułu to lata 1944–1960 zamiast 1944–1989 r.

bibliotekarstwa w oczach władzy, która przyjęła strategię inwestowania w rozwój informacji naukowej, technicznej i ekonomicznej oraz jej ośrodków. Ostatni okres omawiany przez autora to lata „Solidarności”, stanu wojennego i czasów po stanie wojennym do 1989 r. Kolejne zagadnienia poruszone przez J. Puchalskiego to funkcje, zbiory i działalność państwowych bibliotek naukowych lub przejętych w zarząd (Biblioteka Narodowa, biblioteki Polskiej Akademii Nauk, biblioteki resortowych instytutów naukowo-badawczych oraz inne biblioteki ogólne i specjalne uznane za naukowe); biblioteki naukowe Kościoła katolickiego; tradycyjne zbiory specjalne, ich ochrona i program Narodowego Zasobu Bibliotecznego. Oddzielnie opracowana została problematyka bibliotek naukowych na emigracji w latach 1939–1989. J. Puchalski w zakończeniu podkreślił, że stan bibliotekarstwa naukowego determinowało jego całkowite podporządkowanie rozwiązaniom ustrojowym PRL, skąd wynikało „przeregulowanie” bibliotekarstwa 1499 różnego rodzaju aktami normatywnymi oraz wewnętrznymi przepisami samych bibliotek. Do tego państwo, które przejęło na siebie odpowiedzialność za biblioteki, nie zapewniło im odpowiedniej infrastruktury w zakresie przechowywania, ochrony, opracowania i udostępniania zbiorów. Polskie biblioteki naukowe rażąco odstawały swoim standardem od bibliotek krajów rozwiniętych, szczególnie w kwestii cyfryzacji. Autor zwrócił natomiast uwagę na bardzo wysoki poziom badań naukowych w zakresie bibliotekoznawstwa i informacji naukowej na uniwersytetach.

Kolejny rozdział poświęcony funkcjonowaniu książki w czasach PRL, a dokładnie polityce wydawniczej w sferze nauki w latach 1944–1989, opracowała Dorota Degen. Omawiany okres podzieliła na cztery podrozdziały, z których pierwszy skupia się na drugiej połowie lat czterdziestych, gdy jeszcze działały wydawnictwa prywatne, kolejne – na podporządkowaniu ruchu wydawniczego i jego struktur organizacyjnych różnym instytucjom państwowym, łącznie z pełniącą funkcję centralizującą, utworzoną w 1951 r. na I Kongresie Nauki Polskiej, Polską Akademią Nauk i jej Biurem Wydawnictw. Przyjęte wówczas ustalenia doprowadziły do powołania nowych struktur wydawnictw naukowych, opartych na rozwiązaniach sowieckich i podporządkowaniu ich PAN. Dla wsparcia produkcji wydawnictw naukowych utworzono w 1951 r. Państwowe Wydawnictwo Naukowe (wydzielone ze struktur powstałych w 1945 r. Państwowych Zakładów Wydawnictw Szkolnych). „Odwilż” roku 1956 w systemie wydawnictw naukowych trwała do 1957 r. i polegała na częściowym odwróceniu od tendencji centralistycznych. Zdecentralizowano struktury PWN, a szkoły wyższe otrzymały możliwość decydowania

o rodzaju i charakterze wydawnictw uczelnianych. Po 1957 r. odnotowano wzrost liczby publikacji z zakresu literatury naukowej i popularnonaukowej. Jednak od 1958 r. władza, pod kierownictwem Gomułki przywróciła poprzedni partyjny system nadzoru nad naukowym ruchem wydawniczym. Nieograniczona państwowa kontrola wydawnictw i publikacji, osiągnięta dzięki cenzurze, koncesjom oraz reglamentacji materiałów i usług drukarskich, wywołała sprzeciw środowisk intelektualnych, które wystosowały list protestacyjny przeciw cenzurze 14 marca 1964 r. podpisany przez 34 wybitnych pisarzy i naukowców. Wydawnictwa naukowe dotknęły zjawiska charakterystyczne dla całego rynku wydawniczego, tj. problemy materiałowe, zbyt długi cykl wydawniczy, brak wznowień, wadliwy system dystrybucji oraz niski poziom usług drukarskich. Sytuacja taka dotyczyła właściwie całego okresu PRL, a kryzys, który pogłębiała dodatkowo machina biurokratyczna oraz rozbudowana struktura organizacyjna samej nauki, zaostrzył się w połowie lat siedemdziesiątych. Krytyczny stan wydawnictw naukowych sygnalizowano w memoriale opublikowanym na łamach „Nauki Polskiej” w 1984 r. Zdaniem jego autorów prowadzona polityka wydawnicza oraz wieloletnie zaniedbania doprowadziły do niskich nakładów publikacji naukowych oraz nadmiernych zapasów rękopisów w wydawnictwach, co oznaczało, że statystyczny pracownik naukowy mógł wydać książkę co 13 lat, a co 4 lata artykuł. Dorota Degen na koniec swoich rozważań podkreśla rolę wydawnictw drugoobiegowych, które wydały po kilkadziesiąt ważnych pozycji.

Każdą z części dziesiątego tomu uzupełnia indeks nazwisk.

Agnieszka Chamera-Nowak
Warszawa

Modlitewnik Olbrachta Gasztolda kanclerza wielkiego litewskiego 1528 r. Facsimile, wstęp Wiesław Wydra, editores: Catharina Krzak-Weiss, Raphael Wójcik, Wiesław Wydra, t. 1, seria: Libri Precationum Illuminati Poloniae Veteris. Facsimilia, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2015, ss. 258, ISBN 978-83-232-2774-8.

Modlitewnik Olbrachta Gasztolda jest pierwszą publikacją serii „Libri precationum illuminati Poloniae veteris”, wydaną przez Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu w ramach projektu badawczego *W kręgu Stanisława Samostrzelnika. Edycje reprintowe modlitewników Jagiellonów oraz Olbrachta Gasztolda i Krzysztofa Szydłowieckiego*. Projekt ma

na celu upowszechnienie dzieł trudno dostępnych aczkolwiek istotnych dla kultury polskiej. Niniejsza książka zawiera faksymile modlitewnika Olbrachta Gasztołda, wielkiego kanclerza litewskiego. Rękopis powstał w 1528 roku w krakowskim warsztacie Stanisława Samostrzelnika, polskiego iluminatora pierwszej połowy XVI wieku. Obecnie oryginał modlitewnika znajduje się w Bibliotece Uniwersyteckiej w Monachium.

Bogato iluminowany modlitewnik stanowi bezcenny zabytek piśmiennictwa. Spośród pięciu znanych modlitewników wykonanych w pracowni Samostrzelnika ten jako jedyny spisany został w języku polskim. Jest to dzieło niezwykle ważne dla polskiej kultury, a zwłaszcza dla dziedzin takich jak literatura, historia sztuki oraz historia książki. Do tej pory znany był jedynie z kilku czarno-białych reprodukcji wybranych kart. Powyższa publikacja jest pierwszym całościowym przedstawieniem rękopisu.

Modlitewnik Olbrachta Gasztołda został wykonany na zamówienie w tej samej pracowni, w której powstały modlitewniki króla Zygmunta Starego i jego żony, królowej Bony. Rękopis składa się z trzech części: pierwsza, *Szczyty duszy*, jest zbiorem psalmów oraz modlitw przeciwko nieprzyjaciołom; kolejna to *Godziny o Pannie Maryjej*, będące rozkładem modlitw na godziny kanoniczne; natomiast ostatnia zawiera trzynaście modlitw do wybranych świętych. Przez większość czasu modlitewnik uchodził za własność króla Zygmunta Starego z powodu dołączonej przedmowy, adresowanej do wspomnianego monarchy. Rękopis zawiera również szesnaście całostronicowych miniatur przedstawiających poszczególne historie biblijne oraz świętych. Wkomponowane zostały w nie również portrety właściciela modlitewnika. Nie wszystkie miniatury wykonane zostały przez Samostrzelnika.

Autor wstępu, Wiesław Wydra, jest profesorem zwyczajnym Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Związany z Wydziałem Filologii Polskiej i Klasycznej tegoż uniwersytetu, kieruje Zakładem Nauk Pomocniczych i Edytorstwa. Przez wiele lat kierował także Sekcją Starych Druków Biblioteki Uniwersyteckiej. Do głównych przedmiotów jego zainteresowań należą historia literatury i piśmiennictwo staropolskie. Jest również znawcą inkunabułów i starych druków. Kompetencje wydawcy zapewniły czytelnikom kompleksowe wprowadzenie do lektury modlitewnika. We wstępie przedstawił podstawowe informacje na temat okoliczności powstania rękopisu oraz przybliżone sylwetki twórcy i właściciela modlitewnika. Zaprezentował również szczegółowy opis fizyczny książki z uwzględnieniem detali znajdujących się na każdej karcie. Wstęp zamieszczony został w języku polskim oraz angielskim.

Reprint *Modlitewnika Gasztołda* jest wykonany z najwyższą starannością i uciechy zapewne wszystkich entuzjastów rękopisów oraz iluminacji. Wysokiej jakości reprodukcje umożliwiają czytelnikowi dogłębne zapoznanie się z opisywanym dziełem.

Karolina Figaszewska
Warszawa

Katalog inkunabułów Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie, oprac. Teresa Dąbrowa, Elżbieta Knapik, Jacek Wojtowicz, Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2015, ss. 285, ISBN 978-83-7676-223-4.

Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie opublikowała katalog posiadanych inkunabułów, obejmujący 173 dzieła w 180 woluminach. Katalog ten został wydany w dwusetlecie Towarzystwa Naukowego Krakowskiego (TNK) w imponującej szacie graficznej – w dużym formacie, na dobrym papierze, a każdy opis na oddzielnej stronie wraz ze zdjęciem. To właśnie za czasów TNK zapoczątkowana została kolekcja inkunabułów. 1 lipca 1864 r. Wilhelm Ilming podarował TNK dzieło *Iustiniani Institutiones cum glossa ordinaria Accursii Florentini*, wydane przez Antoniego Kobergera w 1486 r. w Norymberdze (poz. 57 katalogu). Zbiór inkunabułów zwiększył się znacznie po przekształceniu TNK w Akademię Umiejętności (AU) w 1873 r., która miała charakter ponadrozbiorowy. Wtedy też zbiory AU powiększały się o duże legaty zapisane m.in. przez: Cypriana Walewskiego, Kornelię z Kirchnerów Marszałkiewicz – wdowę po Maksymilianie Marszałkiewicz, Henryka Bukowskiego i Ignacego Bernsteina. W okresie dwudziestolecia międzywojennego, gdy AU przekształciła się w Polską Akademię Umiejętności (PAU), księgozbiór inkunabułów wzbogacił się m.in. o kolekcję 83 inkunabułów z ocalałego księgozbioru Kanoników Regularnych od Pokuty. Księgozbiór PAU nie ucierpiał w czasie II wojny światowej, jednak w wyniku likwidacji PAU w 1952 r. cały księgozbiór został przejęty przez nowo utworzoną Polską Akademię Nauk. Do kolejnej zmiany organizacyjnej doszło w 1999 r., kiedy to zarząd nad biblioteką przejęła ponownie PAU. Ostatniego zakupu antykwarycznego inkunabułu do zbioru dokonano w latach sześćdziesiątych XX wieku.

Prezentowany zbiór inkunabułów jest skromny i za wyjątkiem kolekcji po Kanonikach od Pokuty ma charakter przypadkowy, tj. odzwiercicie-

dlający upodobania darczyńców, a nie zamiysł planowego gromadzenia księgozbioru. Ze 180 egzemplarzy 32 zachowane są jedynie w formie fragmentarycznej. Wśród nich znajduje się kilka druków unikatowych i rzadkich pod względem edytorskim lub bibliofilskim. Najcenniejszy w kolekcji jest jedyny na świecie fragment niemieckojęzycznego *Almanachu na rok 1490*, wydanego w Augsburgu na przełomie 1489 i 1490 r. w oficynie Piotra Bergera (poz. 5).

Właściwy katalog inkunabułów Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie poprzedza informacja o zbiorze autorstwa Elżbiety Knappek, streszczenia obcojęzyczne, nota redakcyjna, wykaz skrótów literatury cytowanej w opisach i wykaz skrótów ogólnych. Opisy katalogowe inkunabułów składają się z dwóch części: opisu bibliograficznego i opisu egzemplarza bądź egzemplarzy ułożonych w porządku hasel autorskich lub tytułowych. Hasła i opisy zostały przejęte głównie z *Inkunabula quae in bibliothecis Poloniae asservantur* (IBP), a w przypadku aktualizacji danych dotyczących autorstwa druku za źródło przyjęto *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* (GW) i *Bayerische Staatsbibliothek Inkunabelkatalog* (BSB-Ink). Kolejnymi elementami opisu są: cytaty bibliograficzne; informacje o wariantach; informacje o defektach; proveniencje przytoczone *in extenso*; informacje o zdobieniach, czyli inicjałach, rubrykach i pokolorowanych drzeworytach; informacje o marginaliach, glosach i innych notach rękopiśmiennych; informacja o oprawie; sygnatura.

Na końcu *Katalogu inkunabułów* znajdują się: aneks, zawierający spis druków XVI w. współprawnych z inkunabułami, alfabetyczny spis drukarzy i nakładców, indeks topotypograficzny, katalog proveniencji, indeks introligatorów, konkordancja numerów bibliograficznych z katalogiem, konkordancja sygnatur inkunabułów z katalogiem oraz spis ilustracji.

Praca nad przygotowaniem katalogu inkunabułów do druku zaowocowała odkryciem w zbiorach nieujawnionych do tej pory pozycji. W 2000 roku – chwili powrotu Biblioteki w struktury PAU – księgozbiór ten liczył 153 pozycje. W wyniku rozpoczętych wówczas prac przy katalogowaniu starych druków i melioracji najstarszych opisów stan posiadania wzrósł do 173 dzieł.

Agnieszka Chamera-Nowak
Warszawa

Przyjaźń w kulturze staropolskiej, pod redakcją naukową Agnieszki Czechowicz i Małgorzaty Trębskiej, Lublin: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2013, ss. 331, ISBN 978-83-7702-798-1.

Trafia do rąk czytelnika pozycja niezwykle wartościowa. Książka stanowi zbiór dwudziestu czterech artykułów autorstwa pracowników polskich i zagranicznych¹ ośrodków naukowych poświęconych pojęciu przyjaźni w literaturze wieków dawnych – od średniowiecza po wiek osiemnasty. Tom rozpoczyna wstęp Agnieszki Czechowicz, adiunkta w Katedrze Literatury Staropolskiej KUL. Książka zaopatrzona jest również w indeks osobowy oraz liczne przypisy, które nie tylko ułatwiają czytelnikowi lekturę poszczególnych studiów badawczych, ale także stają się inspiracją do pełniejszego, bardziej wnikliwego zapoznania się z tematem.

Zebrane w omawianej publikacji prace zwracają uwagę czytelnika na występowanie słowa przyjaźń (gr. *filia*, łac. *amicitia*) w jego różnych aspektach znaczeniowych – począwszy od motywu przyjaźni-miłości Achillesa i Patroklosa u Homera w *Iliadzie* poprzez rozważania filozoficzne u Platona, Arystotelesa, Epikura, Cyserona, Seneki, św. Tomasza, Augustyna, na listach² i sentencjach³ kończąc. Autorzy poddają wnikliwej analizie źródła przyjaźni, jej istotę, pokazując tym samym, że w literaturze staropolskiej występują zarówno przyjaźnie między „równymi”, czyli *inter bonos*, oparte na fundamencie cnoty, jak i „przyjaźnie nierówne”, zawierane ze szlachcicami, które stanowią osobliwy przykład stosunków międzystanowych. Te ostatnie przedstawione⁴ są na przykładzie *Efemerosego*⁵ Bazylego Rudomicza – postaci mało znanej szerszemu gronu odbiorców. Na przykładzie Jana Zamoyskiego i Bernardo Morando⁶ ukazana jest relacja mecenas – artysta, a także przyjaźń postrzegana na zasadzie antytezy jako *utilitas* z racji pełnionego urzędu⁷, *amicitia* łączą-

¹ L. Constntino, *Uwagi o przyjaźni w Amintasio i Wiernym pasterzu (w świetle ich włoskich wzorców)*, s. 211–219.

² M. Trębska, *Epistola officiosa – kierunki rozwoju gatunku w epistolografii staropolskiej*, s. 231–246.

³ M. Mejor, *Średniowieczni autorzy o przyjaźni (amicitia)*, s. 13–25.

⁴ D. Chemperek, *Przyjaźń w twierdzy Zamość („Efemerosego czyli Diariusz prywatny” Bazylego Rudomicza)*, s. 189–210.

⁵ B. Rudomicz, *Efemerosego czyli Diariusz prywatny pisany w Zamościu w latach 1656–1672*, cz. 1: 1656–1664, przekład z języka łacińskiego W. Froch, Lublin 2002, s. 184.

⁶ A. Jakóbczyk-Gola, *Jan Zamoyski i Bernardo Morando – przyjaźń i inspiracja*, s. 139–150.

⁷ K. Stasiewicz, *Przyjaźni i nieprzyjaznej przyjaźni przykładów kilka*, s. 275–297.

ca narzeczonych i małżonków oraz przyjaźń przejawiająca się w życiu społecznym i towarzyskim⁸. A zatem Autorzy przybliżają czytelnikom pojęcia znane właściwie tylko wąskiej grupie badaczy.

Nie sposób dokonać przeglądu treści wszystkich prezentowanych w niniejszym tomie prac, na co z całą pewnością zasługują. Można jedynie krótko zarysować omawiane zagadnienie u wybranych badaczy literatury, aby jednocześnie zachęcić czytelników do sięgnięcia po tak ważną publikację.

Rozważania Autorów w powyższym tomie inauguruje imponujący erudycją i przejrzystością artykuł M. Mejora pt. *Średniowieczni autorzy o przyjaźni (amicitia)*. Jak sam autor podkreśla: (s. 13) „publikacja ma charakter izagogiczny wobec dużej już literatury na temat przyjaźni w poglądach greckich i antycznych filozofów”. Zaznacza, że znacznie skromniej przedstawia się bibliografia o sądach średniowiecznych autorów w tej kwestii, a zagadnienie wymaga jeszcze pogłębionych badań.

Godny uwagi jest passus, w którym autor skupia swoją uwagę na sentencjach, licznie występujących w literaturze starożytnej i średniowiecznej, a oscylujących wokół tematyki przyjaźni. Nie sposób nie przytoczyć najbardziej znanych, powtarzając za autorem (s. 22): *Amicus certus in re incerta cernitur* – w tłumaczeniu na język polski „prawdziwych przyjaciół poznaje się w biedzie” (Cicero, *De amicitia* 17,64) lub *donec eris felix, multos numerabis amicos, tempora si fuerint nubila, solus eris* – „dopóki będzie ci się powodziło, dopóty wielu mieć będziesz przyjaciół, lecz kiedy przyjdą złe dni, zostaniesz sam” (Owidius, *Tristia* I, 9, 5–6).

W książce odnajdziemy również niebywale inspirujące studium autorstwa Estery Lasocińskiej. Badaczce udało się jasno wyeksplikować problem przyjaźni, poczynając od zaprezentowania poglądów myślicieli starożytnej Grecji: Empedoklesa, Sokratesa, Platona, Arystotelesa poprzez Cyserona i między innymi jego traktat *Laelius de amicitia*, aby następnie skupić się na idei *amicitia* w pismach Marcina Bielskiego⁹, Mikołaja Reja¹⁰ i dziele anonimowego autora *Dyjałog mięsopustny* z początku XVII wieku¹¹.

⁸ M. Kuran, *O przyjaźni w staropolskich utworach okolicznościowych towarzyszących zaślubinom (epitalamia) i śmierć małżonka (epicedia, treny, kazania pogrzebowe)*, s. 247–245.

⁹ M. Bielski, *Żywoty filozofów, to jest mędrców nauk przyrodzonych i też inszych mężów cnotami ozdobionych ku obyczajnemu nauczaniu człowieka każdego* wybrane, Kraków 1535, s. 119.

¹⁰ M. Rej, *Wizerunek własny żywota człowieka poczciwego*, cz. I, opr. Wł. Kuraskiewicz, Wrocław 1971.

¹¹ *Dyjałog mięsopustny abo krótka a przyjemna rozmowa wiernych dwu towarzyszków rycerskich Nizusa i Ewryjala*, [b.m. i r.] ok.1622, k. A2r. Unikatowy egzemplarz druku znajduje się w Bibliotece Kórnickiej (sygn. 12425).

Agnieszka Dziuba w swoim artykule przybliży czytelnikom postać Josta Ludwika Decjusza, który przybył z Moraw do stolicy Polski w wieku piętnastu lat, w początkach panowania Zygmunta Starego. Jest autorem dzieła historycznego składającego się z trzech ksiąg: *De vetustatibus Polonorum*, *De Iagellonum familia*, oraz *De Sigismundi regis temporibus*, wydanych wspólnie w Krakowie u Hieronima Wietora w 1521 roku. Autorka podkreśla (s. 64), że chociaż *Contenta* powinny opisywać dzieje Polski, to jednak autor nie stroni od licznych dygresji, składając na kartach dzieła hołd swoim niemieckim opiekunom i przyjaciołom, a w szczególności na pierwszy plan wysuwa Jana Bonera, podkreślając jednocześnie jego zasługi dla Polski za rządów Zygmunta Starego.

Z charakterystyczną dla siebie erudycją historyka literatury staropolskiej Joanna Krauze-Karpińska zapoznaje czytelników z nieznanym do tej pory dziełem Jana Danieckiego pt. *Przyjaciel szczery*, wydanym w Krakowie w 1606 r. Prezentuje czytelnikom również sylwetkę autora, szlachcica z Małopolski.

Elwira Buszewicz dość wnikliwie analizuje ideę przyjaźni w *Foriceniach* i *Elegiach* Jana Kochanowskiego, a Magdalena Piskała maluje obraz *amicitiae* w herbarzu Szymona Okolskiego.

Należy podkreślić, że niewątpliwie na szczególną uwagę zasługują prace autorów do tej pory przeze mnie nie wspomnianych: Macieja Włodarskiego, Anny Kochan, Wiesława Pawlaka, Joanny Partyki, Marii Wichowej, Mirosława Lenarta, Justyny Dąbkowskiej-Kujko, Tomasza Ślęczka, Jerzego Krocza, Iwony Maciejewskiej, Sławomira Baczewskiego, Macieja Pieczyńskiego.

Lektura tomu dowodzi, że Autorzy podjęli temat istotny w literaturze i kulturze staropolskiej. Należy również zauważyć, że Autorom książki udało się rzecz niełatwa – każdy z nich z perspektywy własnych zainteresowań badawczych zdołał przybliżyć czytelnikowi zagadnienie przyjaźni. Chociaż każde z opracowań stanowi odrębną całość, to wszystkie razem kreują niezwykle przejrzysty obraz przyjaźni w literaturze staropolskiej, czytelnikowi polskiemu niestety mało znany.

Biorąc pod uwagę znakomity warsztat naukowy Autorów, należy stwierdzić, że powyższa publikacja znajdzie uznanie i zainteresowanie u wielu odbiorców. Zarówno dla osób związanych z nauką, jak i z nauczaniem stanie się inspiracją do dalszych badań oraz cenną wskazówką dydaktyczną.

Magdalena Bejm
Warszawa

Olaf Kwapis, *Do Rzymu*, Warszawa: Stowarzyszenie Pro Cultura Litteraria, Instytut Badań Literackich PAN, 2014, ss. 366, ISBN 979-83-61757-54-1.

Książka Olafa Kwapisa *Do Rzymu* prezentuje nie tylko historię Jubileuszy (1300–1575), począwszy od papieża Bonifacego VIII, a na Grzegorzu XIII kończąc. Jak się wydaje, autor postawił sobie także za cel ukazanie czytelnikowi związków sztuki z liturgią jubileuszową Kościoła, emanacji władzy kościelnej na sztukę i jej ogromnego wkładu w rozwój Wiecznego Miasta.

Książka składa się z pięciu rozdziałów poprzedzonych wstępem autora. W rozdziale pierwszym przedstawia on czytelnikom genezę jubileuszy – wychodzi od omówienia źródeł biblijnych, następnie charakteryzuje rzymską tradycję obchodów początku nowego wieku, określaną mianem *ludi saeculares*, aby omówić etymologię samego pojęcia „jubileusz”, podkreślając, że szczegółowej analizie słowa podjął się francuski biblista i językoznawca Andre Caquot. Zwraca uwagę czytelnika na ideę czyśca, powołując się na książkę Jacques’a Le Goffa¹, aby następnie skupić się na kwestii odpustu (odpust jest to darowanie przez Boga kary doczesnej za grzechy odpuszczone już co do winy). Jak sam autor we wstępie zaznacza (s. 13): „koniec rozdziału poświęcam ogólnemu opisowi charakteru i zasad funkcjonowania tych koncepcji wpływających w istotny sposób na ukształtowanie związanej z jubileuszem myśli teologicznej”.

Rozdział drugi nosi tytuł „Historia rzymskich Jubileuszy” i w nim autor prezentuje historię oraz sylwetki osób wybranych na papieża w prezentowanej ramie czasowej. Swoją opowieść rozpoczyna od śmierci papieża Mikołaja IV w 1292 r. i wyboru w 1294 r. kardynała Caetaniego na nowego papieża, który przyjął imię Bonifacego VIII. Autor podkreśla, że zainteresowanie jego osobą wynika z faktu, że jako pierwszy w dziejach Kościoła ogłosił rok 1300 rokiem jubileuszowym. Po raz pierwszy przyznał pątnikom zdążającym do *Aeterna Urbs plenissima venia peccatorum*, czyli odpust zupełny.

O. Kwapis wyodrębnia, co wzbudza u czytelnika zainteresowanie, trzy okresy w dziejach jubileuszy: 1. 1300–1423, 2. 1450–1525, 3. 1550–1575.

Omnes viae Romam ducunt – tak zatytułowany rozdział trzeci książki jest poświęcony peregrynacji do *Urbs Sacra*. Omawia ideę pielgrzymo-

¹ J. Le Goff, *Narodziny czyśca*, przeł. K. Kocjan, posłowie Z. Mikołejko, Warszawa 1997.

wania, podkreśla jej znaczenie w kulturze chrześcijańskiej: *Vita est peregrinatio*. Autor zwraca uwagę na trzy typy dróg, które wiodły pielgrzymujących do Rzymu wg *Corpus Iuris Civilis*: *iter*, *via*, *actus*, a w III w. p.Ch.n. – *strata*. W mieście na pątników czekały przygotowane hospicja, szpitale, tawerny, ksenodochia, *scholae peregrinorum*. Autor przedstawia historię ich założenia między innymi na przykładzie szpitala św. Ducha, który został ufundowany przez papieża Sykstusa IV. Maluje obraz pielgrzyma, wyposażonego w niezbędne atrybuty służące pomocą w czasie podróży: itineraria, przewodniki, spis miejsc przechowywania relikwii. Szczegółowo charakteryzuje ubiór pielgrzyma w oparciu o precyzyjny opis płaskorzeźby kamiennej przedstawiającej wyobrażenie pielgrzyma w sztuce średniowiecznej, znajdującej się w portalu katedry w Piacenzie. Na swoim pątniczym szlaku *peregrinus* w Wiecznym Mieście ma obowiązek odwiedzić *basilicae maiores*.

Rozdział czwarty poświęca analizie dzieł, które pozwalają zrekonstruować wyobrażenie na temat wyglądu miasta w czasie jubileuszy. Prezentuje czytelnikom historię powstania i autorów zbioru tekstów pt. *Mirabilia urbis Romae*.

W ostatnim, piątym rozdziale omawia dzieje rytu oraz teologię *Sancta Porta*, przedstawia genezę, funkcję oddziaływania loggii błogosławieństw przy bazylikach św. Jana i św. Piotra. Szczególną uwagę zwraca fragment poświęcony relikwiom. Autor przybliży czytelnikom bazylikę św. Piotra, jako najstarszy kościół stacyjny, wzniesiony przez Konstantyna Wielkiego, który zgromadził cztery najważniejsze relikwie: Krzyża świętego, włóczni św. Longina, głowy św. Andrzeja, chusty św. Weroniki.

Staralam się zwięźle przybliżyć tematykę książki, aby zachęcić czytelnika do zapoznania się z tak niezwykle wartościową pozycją. Jest to pierwsza tego typu publikacja i tym bardziej zasługuje na uznanie i zainteresowanie. Niezaprzeczalnym atutem publikacji jest wnikliwa analiza źródeł dokonana przez autora, a mająca swoje odzwierciedlenie w obszernej bibliografii. Ponadto książka jest bogato ilustrowana, co podkreśla jej walor estetyczny i poznawczy, zawiera spis ilustracji oraz indeks nazwisk.

Jak sam autor we wstępie swojej pracy twierdzi, jego zamierzeniem było: „takie ujęcie zagadnienia, które pozwala prezentować poszczególne dzieła sztuki w ścisłym związku z rytmem jubileuszowym...” i dalej: „aby zrealizować cel pracy, aby przeprowadzić charakterystykę ikonosfery wprzęgniętej w ideę oddziaływania duszpasterskiego i propagandę władzy papieskiej, niezbędne okazało się ograniczenie analiz do tych przestrzeni i dzieł, które mogły oddziaływać funkcją estetyczną i perswazyjną na przybywającego do Rzymu pielgrzyma” (s. 16).

Autor w sposób klarowny i przejrzysty omawia zagadnienia związane z historią Kościoła, rzetelnie zapoznaje czytelnika z bogactwem obiektów architektonicznych *Urbs Sacra*. Można zaobserwować u autora szczególną predylekcję do niezwykle plastycznych opisów budowli sakralnych, czego wyrazem jest wspaniały opis bazyliki św. Pawła za murami (s. 314–315). Książka zapoznaje czytelnika z problematyką, jak należy sądzić, niezbyt znaną szerokiemu ogółowi. Napisana komunikatywnym językiem, może być skierowana do szerokiego grona odbiorców, a nawet stać się zachętą do peregrynacji *Aeterna Roma*.

Magdalena Bejm
Warszawa

Urszula Paszkiewicz, *Catalogus catalogorum. Inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej od XVI wieku do 1939 roku. Spis scalony, poprawiony i uzupełniony*, t. 1–2, Warszawa: Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, 2015, t. 1: ss. 717, t. 2: ss. 772, ISBN 978-83-62622-41-2 (całość).

Urszula Paszkiewicz opublikowała scalony spis inwentarzy i katalogów bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej¹ do 1939 r., na który składają się cztery spisy cząstkowe, opublikowane w latach 1996–2006, spis zawierający 4585 opisów raz już publikowanych oraz 827 nowych opisów źródeł, zebranych od połowy 2006 do końca września 2014 r. Wśród tych ostatnich materiałów znalazło się ponad 500 nazw instytucji, około 50 nazw klasztorów i 107 nazwisk właścicieli księgozbiorów domowych. Dominują opisy dotyczące niewielkich bibliotek kościelnych, cerkiewnych czy parafialnych z małych miejscowości. Część materiałów wzbogaca wiedzę na temat zawartości bibliotek w dużych ośrodkach miejskich, takich jak Lwów i Wilno. Autorka podaje, że po raz pierwszy pojawiły się opisy bibliotek: dekanalnej w Kulikowie, kolegiaty i seminarium duchownego w Ołyce oraz Obserwatorium Astronomicznego Uniwersytetu Wileńskiego. Wiele materiałów dotyczy księgozbiorów klasztornych: augustianów, bazylianów, bernardynów, dominikanów, jezuitów, pijarów. Natomiast listy bibliotek prywatnych wzbogaciły się o siedziby: Czarnawczyce (Radziwiłłowie), Dusiaty (Platerowie), Jurcwo (Konstanty Lubomirski), Łohojsk (Tyszkiewiczowie), Okno (Cień-

¹³ W sumie zarejestrowano źródła do zawartości bibliotek znajdujących się w 1470 miejscowościach, pozostających obecnie w granicach: Białorusi, Litwy, Łotwy, Rosji i Ukrainy.

scy), Równe (Lubomirscy), Sambor (Józef Stadnicki), Trojanów (Działyński), Wieprze (Marian Stefan W. Broel-Plater). Dodane zostały także opisy do znanych już siedzib rodowych: Czerwony Dwór (Tyszkiewiczowie), Królewiec (Ludwika Karolina Radziwiłłówna), Lachowce (Jabłonowscy), Młynów (Chodkiewiczowie), Nieśwież (Radziwiłłowie), Sławuta (Sanguszkowie), Tulczyn (Potoccy), Wiśniowiec (Wiśniowieccy, Mniszchowie), Żółkiew (Radziwiłłowie, Sobiescy).

Jak podkreśla U. Paszkiewicz, lektura zebranych przez nią źródeł uświadamia, jak bardzo rozproszona jest dokumentacja do badań nad historią bibliotek na Kresach. Dotyczy to szczególnie dużych bibliotek, np. Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, której zawartość zbiorów dokumentuje 260 opisów bibliograficznych. Część źródeł dotyczy tych bibliotek, których zawartość jest potwierdzona jednym źródłem, i są to zwykle niewielkie księgozbiory szkół ludowych i powszechnych, oraz kościołów i cerkwi greckokatolickich. Podstawą sporządzenia spisów inwentarzy i katalogów były różnego rodzaju bibliografie, katalogi i opracowania, co zostało w pełni przedstawione w *Wykazie skrótów cytowanych wydawnictw* zamieszczonym w 1 tomie. Jednak znaczna część zarejestrowanych źródeł jest efektem kwerendy autorki w archiwach, bibliotekach i muzeach Grodna, Kijowa, Lwowa, Mińska i Wilna. U. Paszkiewicz zastrzega, że spisy nie są kompletne, choćby z tego powodu, że niemożliwym było dla niej spenetrowanie wszystkich zagranicznych placówek, np. w Moskwie i Petersburgu.

Publikacja składa się z dwóch tomów i dwóch części. W pierwszym tomie znajduje się wspomniany wykaz cytowanych wydawnictw, a także wykaz skrótów zastosowanych w opisach, w tym sigła archiwów, bibliotek i muzeów, oraz spis inwentarzy i katalogów części I: opisy jednostkowe Albertyn – Myto. Tom drugi zawiera: ciąg dalszy opisów jednostkowych części I: Nadiatycze – Żyżma, do tego opisy miejscowości nieznanych oraz jako załącznik miejscowości poza granicami Rzeczypospolitej. Część druga zawiera Informacje zbiorcze Agłona – Żyrowice wraz z załącznikiem miejscowości poza granicami Rzeczypospolitej. Obie części uzupełniają indeksy: nazw osobowych, właścicieli bibliotek prywatnych, którego nie było we wcześniejszych wydaniach *Spisu*², bibliotek instytucjonalnych i klasztornych, a także zestawienie chronologiczne inwentarzy i katalogów, alfabetyczny spis nazw administracyjnych jednostek

¹⁴ Wykaz właścicieli bibliotek prywatnych zawiera około 600 nazwisk wraz z podstawowymi informacjami dotyczącymi życia, działalności zawodowej i funkcji społecznych właściciela, lokalizację księgozbioru (całości lub fragmentu), a także w miarę możliwości losów kolekcji po śmierci jej założyciela.

terytorialnych z oznaczeniem obecnej przynależności państwowej miejscowości. W tomie pierwszym zamieszczono ilustracje przedstawiające znaki własnościowe oraz katalogi i inwentarze bibliotek, których spis wraz ze streszczeniami obcojęzycznymi zamyka tom drugi.

U. Paszkiewicz, opracowując scaloną wersję *Spisu inwentarzy i katalogów*, weryfikowała wcześniejsze opisy, czego efektem było rozszerzenie lub przeredagowanie informacji o zawartości źródła np. Biblioteki Kolegium OO. Teatynów we Lwowie czy Biblioteki Gimnazjum Podolskiego w Winnicy.

Catalogus catalogorum jest niezwykle cennym informatorem dla badaczy dziejów bibliotek o zróżnicowanej tradycji, wielkości, randze i związku z kulturą polską od XVI wieku do 1939 r.

Agnieszka Chamera-Nowak
Warszawa

Zdabytki: dokumental'nyja pomniki na Belarusi, Nacyjalnaja biblioteka Belarusi; Wypusk 16; Minsk 2013.

Tom zawiera osiemnaście artykułów pióra różnych badaczy oraz krótki dodatek o charakterze informacyjnym. Teksty naukowe podzielone zostały na cztery grupy: *Gistorija knigi*, *Gistarycznaja knigazbory*, *Rukapisnaja spadczyna*, *Drukawannaja spadczyna*, *Mastactwa knigi i grafika*.

Pierwszą grupę otwiera artykuł S. N. Liutowa, zatytułowany: *Predystorija wojennoj knigi wo wremena formirowanija kniżnosti na Rusi*. Badacz zajmuje się w nim przede wszystkim kwestią wzajemnego przenikania się ludowej tradycji ustnej i piśmiennictwa. Analiza dotyczy okresu między XI a XVII wiekiem, a przeprowadzona została na przykładzie literatury tematycznie związanej z wojnami i wojskowością.

Kolejny tekst pióra I. W. Grjadownikiny – *Pamjatnyje kniżki grodnieskoj gubernii (1847–1915)* – dotyczy działalności grodzieńskiego Gubernialnego Komitetu Statystycznego. Zwraca uwagę na fakt, że coroczne sprawozdania wydawane przez Komitet stanowią cenne źródło historyczne do ostatniego okresu dziejów Rosyjskiego Imperium.

Autorką trzeciego artykułu – *Prawitel'stvennaja poddeżka kniżnogo dela rosijskoj imperii wtoroj połowiny XIX- naczala XX w.* – jest T. R. Korojewa. Píše ona, że wsparcie ze strony państwa rosyjskiego dla działalności wydawniczej w omawianym okresie nie miało systematycznego charakte-

ru oraz że było w dużej mierze chaotyczne, epizodyczne i przypadkowe. Z tego powodu wydawcy musieli opierać się przede wszystkim na sektorze prywatnym, kierującym się w swych poczynaniach zarówno przesłankami ekonomicznymi, jak i politycznymi oraz ideologicznymi.

N. J. Berzkińska z kolei zajmuje się wkładem członków Białoruskiej Akademii Nauk w geologiczno-geograficzne badania Białorusi (*Wkład akademoikow perwogo sostawa Belorusskoj Akademii Nauk w geologiczesko-geograficzeskoje izuczenije Belarusii*)

Część drugą otwiera tekst I. L. Muraszowej – *Prowencji wileńskiego uniwersytetu w książkach z fondu rzadkich ksiąg i rękopisów centralnej naukowej biblioteki im J. Kolasa Nacjonalnoej Akademii Nauk Białorusi*, poświęcony zgromadzonym w Centralnej Bibliotece Naukowej Białorusi cennym polskojęzycznym publikacjom historycznym z XIX i początku XX wieku, pochodzącym z Uniwersytetu Wileńskiego.

E. W. Zajcew (*Biblioteka Archimandryty Antonija w Sostawie fondow otwoda bibliotecnych sobranij i istoriczeskich kolekcij Nacjonalnoej Biblioteki Ukrainy im. W.I. Wiernadskiego*) pisze o znajdującej się w zbiorach Narodowej Biblioteki Ukrainy kolekcji dzieł archimandryty Antoniego, namiestnika Ławry Kijowsko-Pieczerskiej w latach 1896–1909. Mimo że pozycje te nie znalazły się w drukowanym katalogu Ławry, to jednak zbiór zachował się w całości. Dowodzi on szerokich zainteresowań archimandryty i jego dużej wiedzy.

E. M. Bukariejewa (*Dokumentalnyje istoczniki o peredacze peczatychnych izdanij po istorii Belarusi i kolekcji izobrazitelnych materialow I. Ch. Kołodziejewa*) przedstawia losy pism, dokumentów i materiałów I. Ch. Kołodziejewa. W 1915 roku zostały one przekazane przez wdowę po nim do Muzeum Historycznego w Moskwie. Trafiła tam jednakże, wbrew zdaniu wielu badaczy, jedynie część związanego z historią Białorusi zbioru Kołodziejewa.

J. W. Galilejskaja w swoim artykule (*Bielarusy*) omawia między innymi działalność Departamentu Literatury Białoruskiej w okresie powojennym (od 1944 do końca jego istnienia w 2006 roku).

Część trzecią – *Rukapisnaja spadczyna* rozpoczyna tekst S. P. Strenkojskiego (*Kniga kopij uspechodnebelaruskich garadoj jak krynica pa gistoryii garadskoga samakirawanija*). Autor omawia w nim osiemnastowieczny rosyjski przekład zbioru dokumentów związanych z historią Orszy, Wilna, Mohylewa, Mścisławia, Szklowa, Czausów, Kryczewa i Czerikowa. Dokumenty te obecnie znajdują się w zbiorach Biblioteki im. Wróblewskich Litewskiej Akademii Nauk. Są one ważnym źródłem do poznania historii samorządów miejskich na Białorusi XVI–XVIII wieku.

Artykuł A. M Sceburaki (*Wajna 1812 g.: Werszawanyja memuary p-lonnaga franuzkaga žaunera*) jest kontynuacją cyklu publikacji na temat kolekcji francuskich manuskryptów w zbiorach Narodowej Biblioteki Białorusi dotyczących wojny 1812 roku, a także opisujących losy francuskich jeńców, którzy trafili po niej niewoli rosyjskiej.

Część czwartą otwiera artykuł M. Wencla (*Knigi Franciska Skoriny w Germanii*), będący skrótem wykładu wygłoszonego z okazji otwarcia wystawy „Francisk Skorina putieszestwije na Rodinu”. Prezentowane na niej były dzieła Skoriny z księgozbioru, założonej w XVIII wieku, Górnołużyckiej Biblioteki Naukowej w Görlitz. Wystawa miała miejsce w Muzeum Książki Narodowej Biblioteki Białorusi oraz w Narodowym Muzeum Historii i Kultury „Nieswiż”.

I. P. Klimaj (*Ukrainska-Bielaruski drukowany zbornik u skladzie psaltyra i nowaga zapawietu na carkojnaslawianskaj mowe [kaniec XVI-paczatak XVIII st.]*) zwraca uwagę, że ukraińskie i białoruskie wspólne edycje Nowego Testamentu i Psalterza z okresu między końcem XVI a początkiem XVIII wieku inspirowane były ideami reformacji i miały na celu popularyzację Pisma świętego w kręgach świeckich.

Artykuł A. Parszyny (*Analiz perekładnogo słownika „Leksikon sławenorosskij i imen tolkowanije” Pamwy Brjaryndy*) poświęcony jest jednemu z najważniejszych dzieł wschodniosłowiańskiej leksykografii XVII w. – słownikowi Pamwy Brjaryndy. Autorka analizuje egzemplarz przechowywany w Narodowej Bibliotece Białorusi i porównuje go ze współczesnymi słownikami. Zwraca uwagę na dużą wartość dzieła dla współczesnej leksykografii i lingwistyki.

J. M. Lauryk (*Wydanni njasyżskaj jeżuszczkaj drukarni drugoj pałowy XVIII st. U fondach nacyjanal'naga gystarycznaga muzeja respubliki Belarus*) przedstawia jedenaście tytułów wydanych w Nieświeżu przez jezuitów w drugiej połowie XVIII wieku. Dwadzieścia cztery kopie omawianych dzieł znajdują się w Kolekcji Starodruków Historycznego Muzeum Narodowego Republiki Białorusi.

E. P. Denisenko (*Pesenniki w kollekcii „Rossika”*) opisuje osiemnastowieczne śpiewniki pochodzące z prywatnych kolekcji, a znajdujące się obecnie w zbiorach Centralnej Biblioteki Naukowej Narodowej Akademii Nauk Białorusi.

T. W. Korniłowa w swoim artykule (*Gogolewskaja stranica w istorii Biblioteki Optinoj Pustyni*) omawia pokrótce, będący jednym z centrów rosyjskiego prawosławia monastyr Optina i jego księgozbiory. Po rewolucji październikowej zbiory biblioteki przyklasztornej trafiły do państwowych muzeów i bibliotek. Do Biblioteki Narodowej Białorusi trafiła

między innymi pochodząca z klasztornych zasobów książka M. Gogola *Wybrannyje mesta iz perepiski s družjami*, wydana w Petersburgu w 1847 roku. Gogol osobiście znał się z przebywającym w optińskim monasterze starcem Makarym. Klasztorny egzemplarz książki Gogola zaopatrzone jest w przepisane przez Makarego komentarze biskupa Ignacego Brjanczaninowa.

Artykuł S. G. Pachomenkowej (*Knigi szwejcarskogo wojennogo istorika polkownika Lekonta w Nacjonal'noj Biblioteke Bielarusi i ich bywszyje władelcy*) omawia książki szwedzkiego wojskowego, pułkownika Leconte'a, dotyczące tematyki wojennej i wojskowej znajdujące się w zbiorach Biblioteki Narodowej Białorusi. Specjalną uwagę Autorka zwraca na pieczęcie i ekslibrisy poprzednich właścicieli zbioru oraz autografy.

Część czwarta: *Mastactwa knigi i grafika* składa się z jednego artykułu pióra M. Lipowej (*Kollekcija ofortow Szarlja Meriona iz fondow nacjonal'noj biblioteki Bielarusi*), poświęconego kolekcji grawiur autorstwa Charles'a Meryona przechowywanej w Narodowej Bibliotece Białorusi. Niedoceniany za życia, artysta znalazł uznanie w oczach krytyki po śmierci. Obecnie jego dzieła uznaje się za ważny etap rozwoju europejskiej sztuki grawerskiej XIX wieku.

Tom kończy dział *Dadatki*, omawiający nowości wydawnicze z dziedziny bibliologii.

Pozycja dobrze dokumentuje aktualne kierunki badań związanych z kulturowym dziedzictwem Białorusi podejmowanych w ramach nauk bibliologicznych.

Michał Pędracki
Warszawa

Materijały IX Miżnarodnych knigaznaucznych czytannjau «Statut Wjalikaga Knjastwa Litouskaga u gistorii kultury Bielarusi», Minsk, 18–19 krasawika 2013 g.

W zbiorze materiałów pokonferencyjnych znalazło się czterdzieści tekstów podzielonych na trzy części. Część pierwsza, zatytułowana *Statut Wjalikaga Knjastwa Litouskaga u kanteksce kniżnaj kultury XVI st.*, zawiera dwanaście artykułów. Przedstawiają one Trzeci Statut Litewski z 1588 roku jako jeden z ważniejszych pomników kultury Białorusi i państw ościennych (A. Suszy, *Statut Wjalikaga Knjastwa Lituskaga jak pomnik kniżnaj kul'tury*), opisują egzemplarze Statutu znajdujące się w naukowych bibliotekach Białorusi i Ukrainy (A. I. Cimawiec: *Skar-*

by spadzczyzny – wjadomyja i niewjadomyja, J. M. Lauryk: *Wylenskija wydanni statuta wjalikaga knjastwa litouskaga u zborach nacyjanalaga gystarycznaga muzeja Respubliki Belarus*’, T. E. Mjaskowa: *Osobenno-sti izdanij Statuta Wielikogo Knjażestwa Litowskogo, chranjaszczich-sja w sobrannii Fundamental’noj Bibliateki Kiewskogo Uniwersiteta Sw. Władimira [iz fondow Nacjonal’noj biblioteki Ukrainy im. Wernad-skogo]*, N. P. Bondar: *Niekatoryje zameczanija o bumage kiriliczeskich izdannij Litowskogo Statuta*, S. Rabczun: *Statuty Wielikogo Knjażestwa Litowskogo w sostawie rodowego kniżnogo sobranija Urbanowskich i Stażinskich*); zawierają spostrzeżenia dotyczących kompozycji i treści zapisów prawnych Statutu (N. W. Paljaszczuk, *Kampazycja i zmet zakanadaucznych artykułau Statuta Wjalikaga Knjastwa Litouskaga 1588: lingwastylistyczny aspekt*) oraz analizują Statut jako jedno z ważnych źródeł do historii literatury białoruskiej (W. Każamjakin: *Statut Wjalikaga knjastwa litouskaga w gistoryi bielarskaj literatury*).

Jeden tekst (T. M. Zacharowa: *Knigazabor A.P. Sapunowa u fondach nacyjanall’naj Biblijateki Belarusi: da gistoryi komplektawanija (20-ja gg. XX st.)*) opisuje epizod związany z kompletowaniem zbiorów Narodowej Biblioteki Białorusi mający miejsce w latach dwudziestych XX wieku. Pozyskano wtedy dla zbiorów bibliotecznych prywatny księgozbiór łotewskiego historyka A. P. Sapunowa, zawierający między innymi przekaz Statutu Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Ponadto znalazły się w tej części teksty poświęcone głównym kierunkom działalności Narodowej Biblioteki Białorusi (R. S. Matulski: *Nacyjanalnaja biblijateka Bielarusi – zachawalnica kniżnaj sapadzczyzny krainy*), roli Oddziału Druków Rzadkich i Rękopisów Narodowej Biblioteki Łotwy jako centrum badań bibliotekoznawczych (Drejmane J. I. Buce, *Swodnyj katalog izdanij na inostrannych jazykach, napeczatanych w Latwii (1588–1830) – nowoje sredstwo dla izuczenija meždukulturnoj kommunikacji*) oraz roli i znaczeniu cennych zabytków książkowych przechowywanych w Bibliotece Prezydenckiej Republiki Białorusi (W. M. Gerasimau, *Kniżnyja pomniki Prezidenckaj Bybllijatekie Respubliki Bielarus’ jak etyczna-mental’nyja sub’ekty i ab’ekty suczasnaga belaruskaga duchounaga žycja*). Artykuł ten porusza również kwestię moralnych i etycznych aspektów pracy bibliotekoznawcy związanych z odpowiedzialnością za zachowanie dziedzictwa kulturowego.

Część druga: *Statut Wjalikaga Knjastwa Litouskaga 1588 g. jak pomnik prawnoj kul’tury bielarskaga naroda* składa się z ośmiu tekstów. Analizuje się w nich: podstawy prawne Statutu (T. I. Dounar, *Kanstyucyjnaja nakirawanasc’ Statuta Wjalikaga Knjastwa Litouskaga 1588*),

historię jego powstania (L. Gołubiewa, *Statut wjalikaga knjastwa litouskaga 1588-pomnik prawowej kul'tury i jurydycznaj dumki belaruskaga naroda*); historię badań nad Statutem oraz jego dwoma poprzednikami (A. Sakarawik, *Dasledawanije statuta wjalikaga knjastwa litouskaga zamieźnymi i ajczynnymi wuczonymi*); wpływ idei Odrodzenia na treści wszystkich trzech Statutów Wielkiego Księstwa Litewskiego i ich znaczenie w kontekście ewolucji myśli prawnej (J. N. Bespałyj, *Ewolucija sprawiedliwosti w Statute Wielikogo Knjażestwa Litowskogo 1588 g.*; G. B. Dzerbina, *Renesans i prawawaja kul'tura: da pytanija paspjachowaj kadyfikacyii prawa wjalikaga knjastwa litouskaga*; S. N. Szabuniewicz, *Statut Wielkogo Knjażestwa Litowskogo 1588 g. kak pamjatnik juridycznej mysli Bielarusi*) oraz etyczne aspekty Statutu związane ze światopoglądem epoki, w jakiej żyli jego autorzy (J. J. Kazancau, *Maral' pradmou da Statuta Wjakikaga Knjastwa Litouskaga 1588 g.*). Piszę się tu także o wykorzystywaniu wszystkich trzech statutów litewskich przez białoruskie ruchy narodowe z przełomu XIX i XX wieku. Ich działacze uważali statuty za jeden z symboli państwowości, a ich język określali jako „starobiałoruski” (A. I. Dziarnowicz, *Statuty Wielikaga Knjastwa Litouskaga jak kulturnajja simbaly i ab'ekty dasledwannjau u Bielarusi u XIX – paczatku XXI st.*).

Część trzecia (*Wyjjadulenie i dasledawanne kniźnych pomnikau i kolekcyj*) zawiera jedenaście artykułów opisujących nowoczesne technologie przechowywania i katalogowania cennych ksiąg, w tym projekty związane z digitalizowaniem niektórych zasobów, a także z rekonstruowaniem zaginionych spisów katalogowych dawnych zbiorów (G. W. Kirejewa, *Programma „Skoriniana”: zadaczi i perspektiwy realizaczi*; T. A. Sapiega, *Wyrtnalnajebjartanne knigazaboru Radziwiław*; L. S. Dzendzeluk, *Osobnosti restawraji kniźnych pamjatnikow w bibliotekach i muziejach*; T. J. Roszczyna, *Biblijateka budsauskaga kljasztara bernardzicau: da poblemy biblijagraficznej rekanstrukcyii*) oraz różne metody, podejścia i tendencje w konserwacji i restauracji rękopisów i starodruków (M. Belajewa, E. W. Czilajewa i E. A. Tulewa, *Sochranienije redkich i cennych knig iz fondow Biblioteki Rosijskoj Akademii Nauk*; G. P. Zujewa, *Muzej Białaruskaga knigadrukawannja jak centr zbyraninja i zachawnnja kniźnaj spadczyny*; D. P. Babariko i M. N. Waźnik, *Agrarnaja kniga XIX – naczała XX w. w Bielaruskoj Sel'skoochozjajstwennoj Bibliotece*).

Znalazły się tu także teksty o wileńskim domu wydawniczym braci Mamoniczów, który odegrał ważną rolę w kulturze Białorusi XVI i XVII wieku (T. U. Karniłowa, *Wydanni drukarni mamoniczau u fonde Nacyjanal'naj Biblioteki Bielarusi*), zbiorach biblioteki franciszkanów w Grod-

nie, przypadkiem odnalezionych pod koniec XX wieku (L. L. Wdawienka, *Duchounaja spadczyna stagdzjau: kniżnaja rarytety XVII–XVII stst z bibliijateki ordena ajcou franciszkanau u Grodnie*) oraz analiza znaków książkowych Wielkiego Księstwa Litewskiego (W. Wajtkjawiczjute, *Inkunabuły litowskoj nacjonal’noj biblioteki: kniżnyje znaki Wielikogo Knjażestwa Litowskogo*). Bardzo interesujący jest artykuł W.S. Pazdnjakou (*Wadzjanyja znaki słuckaga Ewwangellja*), dowodzący na podstawie analizy umieszczonych w Ewangelii Słuckiej znaków wodnych oraz badań papieru, na jakim została ona napisana, że datę jej powstania należy przesunąć z tradycyjnie przyjmowanych lat 1581/1582 na okres pomiędzy 1510 a 1530 rokiem.

Na część czwartą (*Dakumental’nyja krynicy na dasledawanni gistp’ii i kul’tury Wjalikaga Knjastwa Litouskaga*) składa się siedem tekstów o bardzo różnej tematyce. Analizuje się tu: zmiany w rodzajach literackich, związane z rozpowszechnieniem się druku (S. L. Garanina, *Farmirawanne zbornikau-kanwaljutau jak faktar razwiccja žanrawaj sistemy literaury poznjaga sjarednjawieczcza*), funkcje społeczne oraz historię literatury satyrycznej w Wielkim Księstwie Litewskim (A. Korań, *Zbornik „Torba smiecha....” K. Żery u kanteckscie gumaryctycznaj literatury Belarusi XVIII ct.: rolja i mesca u stanaulenni žanrawaj sistemy*), kwestie związane z badaniami językoznawczymi (E. W. Jarmolennka, *Da pytanńja ab wybuczenni „Żyszczja Eufirasinni Polackaj”*, A. U. Wragunou, *Literaturnaj spadczyny Wjalikaga Knjastwa Litouskaga u Bielarusi [1959–2012]: Nabytki i perspektiwy*), problemy interpretacji dawnej terminologii prawnej (I. P. Klimay, *Jurydycznaja terminologija u Statute Wjalikaga Knjastwa Litouskaga 1588 g.; prablema wyluczennja i apsannja*), historyczno-filozoficzne problemy związane z badaniami nad fizjokratyzmem (N. A. Kutuzowej, *Fizjokratizm w pamjatnikach filolsofskoj mysli Bielarusi wtoroj połowiny XVIII – naczala XIX w.: opyt istoriko-filosofskogo issledowanija*), rolę białoruskiej diaspory w historii kultury Białorusi (W. U. Kowal, *Prablema zachawanija perejadnych wydannjau bielaruskaj dyjasapary*), a nawet mowy pogrzebowe jako jedno z bardziej oryginalnych źródeł do historii edukacji na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego (A. M. Sceburaka, *Pachawalnyja kazanni jak krynica pa gistoryii Adukacyii u wjalikim knjastwe litouskim*).

Tę część oraz cały tom kończy tekst na temat materiałów dokumentujących opinie dysydentki Nadieżdy Teodorowicz na temat życia społecznego i religijnego w ZSRR w drugiej połowie XX wieku (W. E. Kołypajew, *Raboty bieloruskoghho politika Nadeždy Teodorowicz w dokumental’nom sobranii italjanskogo centra „Russia Christiana”*).

Treści zawarte w całej publikacji są więc dość różnorodne. Zgodnie z tytułem zbioru zdecydowanie przeważają jednak teksty dotyczące Trzeciego Statutu Litewskiego, dające możliwość interesującego wglądu w punkt widzenia białoruskich badaczy w kwestie związane z historycznym znaczeniem tego dokumentu.

Michał Pędracki
Warszawa

Kasaty klasztorów na obszarze dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów i na Śląsku na tle procesów sekularyzacyjnych w Europie, t. 1–4, t. 1: *Geneza. Kasaty na ziemiach zaborów austriackiego i rosyjskiego*; t. 2: *Kasaty na Śląsku Pruskim i na ziemiach zaboru pruskiego*; t. 3: *Źródła. Skutki kasat XVIII i XIX w. Kasata w latach 1954–1956*; t. 4: *Dokumentacja*, redakcja Marek Derwich, Wrocław: Wrocławskie Towarzystwo Miłośników Historii, 2014, t. 1: ss. 464, t. 2: ss. 474, t. 3: ss. 520, t. 4: ss. 560, ISBN 978-83-87843-21-2 (całość).

Wydane przez Wrocławskie Towarzystwo Miłośników Historii w serii „Opera ad Historiam Monasticam Spectantia” Instytutu Historii Uniwersytetu Wrocławskiego czterotomowe materiały pokonferencyjne zasługują na uwagę ze względu na rozmach, z jakim przygotowano tę publikację. Wydawnictwo jest pokłosiem międzynarodowej konferencji naukowej pt. „Pruskie kasaty klasztorne na Śląsku na tle procesów sekularyzacyjnych w Polsce i Europie”, zorganizowanej we Wrocławiu w dniach 18–21 listopada 2010 r. Konferencja stała się załącznikiem pięcioletniego projektu badawczego „Dziedzictwo kulturowe po klasztorach skasowanych na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej oraz na Śląsku w XVIII i XIX w.: losy, znaczenie, inwentaryzacja”, który rozpoczął się w marcu 2012 r. Efektem konferencji są także: czasopismo „Hereditas Monasteriorum”, ukazujące się od 2012 r. i dostępne online na stronie hm.kasaty.pl, seria wydawnicza „Dziedzictwo Kulturowe po Skasowanych Klasztorach”, cykl konferencji oraz wspomniana wirtualna platforma hm.kasaty.pl (szczegóły patrz t. 1, s. 11, przypisy 9–12). Jak podkreśla we wprowadzeniu Marek Derwich, powyższe działania wpłynęły na koncepcję wydania akt pokonferencyjnych. W sumie cztery tomy zawierają 76 artykułów, z czego sześć jest uzupełnieniem wystąpień konferencyjnych. Tom pierwszy, poświęcony genezie kasat oraz ich przebiegowi i znaczeniu w Krakowie oraz na ziemiach zaborów austriackiego i rosyjskiego, zawiera 24 artyku-

ły podzielone na trzy rozdziały: *Geneza, Kasaty józefińskie* oraz *Kasaty w Rosji i na ziemiach zaboru rosyjskiego*.

Tom drugi zgromadził 24 teksty poświęcone genezie, przebiegowi i znaczeniu kasaty 1810 r. na Śląsku Pruskim oraz kasat na ziemiach polskich pod zaborem pruskim pogrupowane w dwóch rozdziałach: *Kasata w 1810 r.* i *Kasaty na ziemiach zaboru pruskiego*. Tom trzeci zawiera teksty na temat źródeł oraz skutków kasat klasztorów przeprowadzonych w końcu XVIII i w XIX w., a także kasaty przeprowadzonej w Polsce w latach 1954–1956. W pięciu rozdziałach: *Źródła archiwalne, Źródła biblioteczne, Źródła muzealne, Skutki kasat XVIII i XIX w., Kasata w latach 1954–1956* znalazło się w sumie 28 artykułów. Tom czwarty, jak sama nazwa wskazuje, ma charakter dokumentacyjny, uzupełniający zbiorczo tomy I–III o ilustracje (w sumie przygotowane bloki przez 21 autorów), pełną bibliografię cytowanych źródeł i opracowań, indeksy osób i nazw geograficznych oraz informacje o autorach.

Oprócz tego każdy tom zawiera indeksy osób (oprócz historycznych także postacie legendarne i mityczne oraz osoby i postacie wymieniane w wezwaniach, tematach dzieł sztuki czy nazwach ulic) z podaniem m.in. przynależności do zakonów i zgromadzeń zakonnych, i klasztorów oraz nazw geograficznych, z uwzględnieniem nazw współczesnych, także cyrylicą, a dla miejscowości położonych na obszarze dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów oraz Śląska również przynależności administracyjnej. Indeks nazw geograficznych uwzględnia również wspomniane w tekście klasztory i ich dependencje, przyklasztorne szkoły, szpitale, więzienia, drukarnie i papiernie, jak również ujętych w indeksie osób zakonników i zakonnice.

Redakcja zapowiada wydanie w końcu 2015 r. oddzielnego tomu niemieckojęzycznego zawierającego wybrane teksty z tomów I–III o kasatach na Śląsku Pruskim.

Agnieszka Chamera-Nowak
Warszawa